
Hatidža Čar-Drnda

DRUŠTVENI I PRAVNI POLOŽAJ ŽENE MUSLIMANKE U OSMANSKOJ BOSNI

Rezime

Cilj ovog rada je da na bazi izvornih osmanskih dokumenata prikaže društveni i pravni položaj žene muslimanke u Osmanskoj Bosni, kada je ona tretirana kao pravni subjekat u skladu sa šerijatskim pravnim sistemom. Korišćeni izvorni materijal nam govori da je žena Osmanske Bosne raspolagala privatnom svojinom, koju nije bila obavezna trošiti za potrebe porodice, jer je tu obavezu u skladu sa šerijatom snosio njen suprug. Svoja sredstva mogla je, a što je često u praksi i činila, da posredstvom vakufa koristi za potrebe šire društvene zajednice: za izgradnju društveno potrebnih institucija, za jačanje privrede, kao i za izgradnju duhovne atmosfere svoje sredine. Lokalna historija upamtila je da su žene Osmanske Bosne iza sebe ostavile prosvjetne i obrazovne institucije, književna djela i čitav niz prosperitetnih zadužbina.

CILJ OVOG RADA je da na osnovi kur'anskog teksta i izvornog materijala osmanske provenijencije da portret žene muslimanke u Bosni u vrijeme kada je u njoj dominirao osmanski društveno-politički poredak i pravni sistem.¹

---

¹ Ovim radom biće obuhvaćen samo prilog poznavanju muslimanske žene u islamskom društvu,

U vrijeme dominacije osmanskog društveno-političkog sistema u Bosni i Hercegovini, tj. u periodu od druge polovine 15. st. do kraja 19. st., žena je tretirana u porodici i društvu u skladu s islamskim svjetonazorom. Poznato je da je žena u periodu prije pojave islama tretirana kao veoma inferiorno biće. Pojavom Kur'ana i njegovom primjenom u praksi položaj žene u porodici i društvu se znatno mijenja u pozitivnom smislu. Ona se počinje tretirati kao pravni subjekt i punopravan partner svom suprugu. Kur'an je ograničio veoma raširenu poligamiju i sveo je na četiri žene.² Kur'an je na pravnom planu prihvatio već postojeću poligamiju, ali uz očitu intenciju da se u normalnim životnim uvjetima na pravnom planu uvede institucija monogamije. Zbog toga je Kur'an odredio da muškarac može oženiti četiri žene, s tim da mora biti jednako pravedan prema svima. Ukoliko to nije u stanju, a Bog je znao prirodu svojih stvorenja, onda samo jednu. Znači, u logičnom smislu smjernice Kur'ana su određivale monogamiju. Međutim, mudžtehidi i pravni autoriteti kasnijih generacija nisu imali sluha za te kur'anske intencije i tako su onemogućili da se one u praksi i ostvare.

U skladu s odredbama Kur'ana, žena je postala komplementarni dio muškom partneru. Oni su tek u zajednici činili cjelinu.³ Njena primarna dužnost obuhvatala je biološku reprodukciju u okviru porodice. Trebalo je da podiže i odgaja djecu, da bude podrška mužu i stup porodice. Samo stabilna i kvali-

---

u osmanskoj Bosni. Pod pojmom osmanska Bosna podrazumijevamo geografski prostor koji je nekada obuhvatao Bosanski ejalet. Žena nemuslimanka u osmanskom društvenom sistemu živjela je i djelovala u skladu sa svojim vjerskim zakonom i običajnim pravom. Istina, osmanski izvori sadrže i podatke o ženi nemuslimanki kada je ona kao punopravni subjekt predstavljala svoje domaćinstvo. Takvi podaci sadržajno su vrlo ograničeni da bi se moglo šire govoriti o njenoj društvenoj ulozi.

Ovaj rad nema pretenziju da da iscrpnu sliku žene muslimanke u osmanskoj Bosni. Za ostvarenje takvih pretenzija bio bi nužan timski rad različitih naučnih profila.

² Kur'an, sura An-Nisa, ajet 3.

³ Prema islamu, muškarac i žena potječu od istog izvora, samo je svako od njih sposobniji od drugog da obavlja određene poslove, tako, da bi uspostavili harmoniju u životu, oni moraju da se dopunjuju Sura Eš-Šura, 11: "Stvoritelj nebesa i zemlje! On vas kao parove stvara..."; sura En-Nisa, 1: "O ljudi, bojte se Gospodara svoga, Koji vas od jednog čovjeka stvara, a od njega je i drugu njegovu stvorio, i od njih dvoje mnoge muškarce i žene rasijao."; sura An-Nahl, 72: "Allah vam od vrste vaše stvara žene, a od žena vaših dariva vam sinove i unuke, i lijepa jela vam daje." (prijevod ovog ajeta Karić E.)

tativno formirana porodica mogla je, kao primarna ćelija društvene zajednice, na istim osnovama izgrađivati i širu društvenu zajednicu. Pregalaštvo žene u tom smislu vrednovano je najvišim kvalitativnim epitetima, a Vjerovjesnik, a.s., je to izrazio riječima: “*Dženet je pod majčinih nogama*”.⁴

Poštujući principe islama, žena u osmanskoj Bosni nije bila prisiljavana da tokom dana ili noći napušta svoju djecu i porodične obaveze zbog ekonomskih razloga. Njena ekonomska i socijalna prava bila su inicirana i određivana odredbama Kur’ana.⁵ Ona je kreirala život unutar kućnog prostora, dok u javnom životu, uglavnom, nije bila prisutna. U sferi izvan privatnog života pokoravala se autoritetu personificiranom u suprugu i drugim starijim muškim članovima porodice, dok su oni bili dužni da joj pruže sigurnu i ugodnu porodičnu atmosferu.

Sa stanovišta islamskog pravnog sistema, žena je bila pravni subjekt, za razliku od žene u Evropi, koja se tek u devetnaestom stoljeću počinje boriti za svoj pravni tretman. Mogla je posjedovati vlastitu imovinu i njome raspolagati po svojoj volji, a svojim finansijama nije bila obavezna učestvovati u porodičnom budžetu, niti se brinuti za materijalnu situiranost porodice. Čak i onda kada je raspolagala velikim materijalnim sredstvima, muž je bio obavezan da se brine za ekonomsku stabilnost i kompletno materijalno osiguranje supruge i cijele porodice.⁶ U vlastitom domu bila je apsolutni gospodar svoga carstva, u kojem se muškarac, s obzirom na to da je najveći dio dana provodio na poslu izvan kuće, osjećao kao gost.

U siromašnijim društvenim slojevima, kada muškarac nije mogao svojom zaradom egzistencijalno osigurati svoju porodicu, žena je mogla participirati u pribavljanju sredstava radom izvan kuće, ali joj to nije bila obaveza. U seoskim naseljima ona je, rame uz rame sa svojim suprugom učestvovala u poljoprivrednim radovima. A kada bi ostala udovica i morala brinuti o egzistenciji svoje porodice, u nedostatku rezervnih sredstava, morala se snalaziti sama ili uz pomoć šire porodice. Međutim, vjerovjesnik je njoj dopuštao da, čim prođu

⁴ Salih Indžić, *Zbirka Poslanikovih hadisa*, Libris, Sarajevo 2002., 264.

⁵ Kur’an 4:19; 4, 34.

⁶ U Kur’anu je naglašena zaštitnička uloga muškarca u porodici i njegova obaveza materijalnog osiguranja žene s kojom čini porodičnu zajednicu. Sura En-Nisa’, 34: “Muškarci su zaštitnici žena, jer je Allah jedne iznad drugih odlikovao, i zato jer muškarci troše svoje imetke!” (prijevod Karić E).

četiri mjeseca i deset dana od smrti muža, može sklopiti novi bračni ugovor i time sebi i svojoj djeci osigurati materijalnu podršku.⁷

Angažman oko porodice nije bio jedina uloga žene kao člana društvene zajednice. Oslobođena brige za materijalno osiguranje sebe i svoje porodice, imala je vremena da u skladu sa vlastitim emocijama i darom iskazuje sebe u različitim umjetničkim formama, pisanim radovima ili, pak, primijenjenim umjetnostima, a često je bila angažovana u oblikovanju svijesti zajednice u kojoj je živjela i djelovala. Svoje emocije je pretakala u književne radove, šarene ćilime, čipke i čevrme. Sve je to u duhovnom smislu bogatilo porodicu i zajednicu u kojoj je djelovala. Svoje obrazovanje, koje je sa stanovišta islama bilo obavezno za sve pojedince zajednice, stjecala je u mektebima, a proširivala ga na ženskim skupovima, u džamijama i obrazovnim institucijama.⁸ Primarno obrazovanje i u seoskim i u urbanim naseljima obuhvatalo je svu dječiju populaciju, bez obzira na imovinsko stanje njihovih roditelja.⁹ Žene iz viših društvenih slojeva mogle su sebi osigurati obrazovanje u vlastitom domu, što nije bio rijedak slučaj. Obrazovana žena svojoj djeci i svojoj porodici u tom smislu bila je velika podrška, kao, uostalom, i u svakom drugom vremenu.

⁷ Sura Baqara, ajet 234.

⁸ Shodno islamu, traganje za naukom je imperativ i obaveza svih ljudi. Objava Vjerovjesniku Muhammedu, a.s., počela je s "Uči, čitaj!", a Vjerovjesnik, a.s., je govorio svojim sljedbenicima: "Nauka je deva, gdje god da je nađeš, uzjaši je" ili "Idi po nauku, čak i u Kinu." U poznatoj bici na Bedru muslimanska je vojska zarobila sedamdeset nevjernika. Svako od njih je mogao steći slobodu ako je bio pismen, pod uvjetom da opismeni deset muslimana. Značaj obrazovanja žene i njena vrijednost u tom smislu našli su svoju afirmaciju i u narodnim pjesmama, gdje kao kristalni stalaktit zasvjetluca kondenzovana misao. Kad Hasan-aga ljubi govoraše: "Šta je tebi dodijalo, ljubo, te mi tako srdito govoriš? Što te svekar uz koljeno sjeda, a svekrva hanumom doziva? Zaove te poviš ruke dvore, djeveri te šećer kahvom poje... Hasan-agi ljuba odgovara: - Ah ne luduj, aga Hasan-aga, što me svekar uz koljeno sjeda, ako sjeda i valja da sjeda. Vehde sam mu dvore ponovila. Što svekrva hanumom doziva, hanuma sam, pa me i doziva. Što zaove poviš ruke dvore, zaovam' sam braću poklonila, u dobru ih sreću opremila. Što djeveri šećer kahvom poje, djevere sam knjizi naučila, naučila knjizi i kalemu..." ; Alija Isaković, Biserje, Antologija bošnjačke književnosti, Izdavačka kuća Ljiljan, Sarajevo 2002., 52.

⁹ Više o tome vidjeti: Hajrudin Ćurić, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, "Veselin Masleša", Sarajevo 1983. Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Islamski kulturni centar Mostar, Mostar 1999.; Omer Nakičević, *Arapsko-islamske znanosti i glavne škole od 15. do 17. vijeka (Sarajevo, Mostar, Prusac)*, Sarajevo 1999.

Kada je krajem 16. stoljeća njemački protestantski svećenik boravio u nekim dijelovima Osmanske države i upoznao njene društvene prilike, zapisao je u svojim memoarima:

“Turci upravljaju svijetom, a njima upravljaju njihove žene. Nema nikoga ko hoda i zabavlja se koliko turske žene. Poligamije nema. Vjerovatno je bilo i onih koji su to probali i, vidjevši koliko im to problema i troškova donosi, odustali. Nisu česti ni razvodi, jer je muškarac obavezan da u slučaju razvoda ženi da novac i stvari, a žensko dijete ostaje uz majku.”¹⁰

O položaju žene u osmanskome društvenome sistemu ilustrativno govori odnos sultana Mehmeda II Fatiha prema njegovoj maćehi Mari, koja je bila kći srpskog despota Đurđa Brankovića. On je Mari, koju je poštovao kao majku, poklonio posjed u Ježevu u Makedoniji, nedaleko od Sereza.¹¹ Uživajući punu zaštitu sultana, sa sestrom Katarinom provela je tu ostatak svog života. Kako je uživala puni ugled na osmanskome dvoru, za pomoć su joj se često obraćali i ambasadori Venecije.

Žene osmanske Bosne, kao punopravne i aktivne, davale su svoj doprinos zajednici u kojoj su živjele. Pripadale su različitim društvenim slojevima. Bile su supruge upravnih službenika, pripadnika inteligencije, zanatskih uposlenika. Bile su svjesne da radost življenja treba tražiti i u žrtvovanju za druge, jer je *“ovaj svijet kuća prolaznosti, čije su blagodati sjenke koje prolaze, a živo biće u njima gost koji dođe i prođe, a da je dobro djelo kao zrno posijano, iz kojeg nikne sedam klasova, a u svakom klasu po stotine zrna.”¹²*

Ukoliko je raspolagala znatnijim materijalnim sredstvima, mogla ih je, u skladu s etičkim principima islama, koristiti za potrebe šire društvene zajednice. Posredstvom institucije vakufa posjedovana sredstva je često u praksi koristila za izgradnju društveno potrebnih institucija, za jačanje privrede naselja u kojem je bila nastanjena i za formiranje duhovne atmosfere svoje sredine.

Žene osmanske Bosne i Hercegovine najčešće bi zavještale novčane vakufe za učenje Kur’ana u određenim danima i noćima, posebno u vrijeme ramazana.

¹⁰ B. Yediyıldız, “Osmansko društvo”, u Ekmeleddin Ihsanoğlu, *Historija osmanske države i civilizacije*, Orijentalni institut Sarajevo, Sarajevo 2004., 657.

¹¹ Theodore. Spandounes, *On the Origin of the Ottoman Emperors*, Translated and edited by Donal M. Nicol, Cambridge University Press 1997., 48.

¹² Kur’an, sura Baqara, ajet 261. U ovoj suri, te u drugim surama, često susrećemo ajete koji usmjeravaju ljude ka činjenju dobra drugima, što je vrhovni nalog Milostivog i Samilosnog.

Nameće se pitanje zbog čega su žene ovoga doba svoja sredstva najčešće usmjeravale na zadovoljenje vjerskih potreba. Da li zato što je ona vjerski svjesna i njome nadahnuta živjela u harmoničnom odnosu s vremenom i situacijom u kojoj se nalazila, a što je korespondiralo s unutarnjim zadovoljstvom vlastitim načinom življenja? Ona je svojom religijski odnjevovanom smjernošću pružala toplinu, oblikovala ugodnu porodičnu atmosferu, ublažavala neizbježne životne sudare u porodici i ispunjavala praznine što su se javljale. Ovo se pitanje nameće i zbog činjenice da se za iznos od 3.000 akči, koji su najčešće zavještale, mogao u to vrijeme sagraditi mekteb, kuća, dućani i slični objekti. Odgovor je, vjerovatno, već sadržan u gore rečenom tekstu.

Zahvaljujući činjenici da je Osmanska država počivala na pravnom sistemu, da su sve sfere društvenog života pravno regulisane i pismeno evidentirane, u situaciji smo da izučavamo položaj bosanske žene i neke njene aktivnosti u širokom vremenskom rasponu, od nekoliko stotina godina. Tragom tih izvora, koji se čuvaju u Basbakanlik Osmanli Arsivu u Istanbulu, u Arhivu u Ankari, Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, Orijentalnom institutu u Sarajevu¹³, Narodnoj i univerzitetskoj biblioteci u Sarajevu i nekim drugim institucijama, možemo dati skicu društvenog portreta žene muslimanke u Bosni i Hercegovini u vrijeme dok je islamski pravni sistem (Šerijat) djelovao kao pozitivni pravni sistem, tj. od druge polovine 15. st. do skoro samog kraja 19. st.

U Istanbulu u Državnom arhivu sačuvan je popis vakufa iz Bosanskog sandžaka iz 1565.¹⁴ Tu su zapisana i zavještanja nekih ženskih osoba. U vezi s tim, postavlja se pitanje kako je žena muslimanka raspolagala materijalnim dobrima, a da to nije, najčešće, stjecala vlastitim radom. U skladu s nasljednim pravom muslimana, žena je, i kao majka i kao supruga, a i kao sestra, imala pravo na udio u nasljedstvu nakon smrti supruga, sina, roditelja i bliskih rođaka. Prema odredbama navedenog prava, žena u porodici je u odnosu na muškarca dobijala polovinu od onoga što je dobijao muški član. To je u Kur'anu i Šerijatu

¹³ U toku agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992.-1995. Srbi su 17. maja 1992. g. svjesno zapalili fondove Orijentalnog instituta u svojoj bezumnoj mržnji prema islamu, želeći na taj način uništiti tragove postojanja Bošnjaka muslimana u vlastitoj domovini. Uništili su Zbirku *Manuscripta turcica* sa 7.156 dokumenata iz perioda 16.-19. st., Zbirku sidžila (66 cjelovitih i 27 fragmentarnih) iz perioda 17.-19. st., Vilajetski arhiv sa dvjesto hiljada dokumenata, Zbirku tapija i brojne druge dokumente.

¹⁴ Istanbul, Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivi (BOA), Tapu Defter No 625.

objašnjeno činjenicom da žena ne mora da izdržava supruga i porodicu, dok je to muškarcu bila obaveza.¹⁵

Drugi način na koji je žena stjecala svoja materijalna dobra je institucija poklona. Ona je određene posjede mogla dobiti na poklon od supruga, brata ili rođaka. U sidžilu Fočanskog kadiluka u vezi s ovim navedeni su brojni primjeri. Kao ilustraciju navešćemo samo neke od primjera koje je spomenuti historijski izvor na svojim stranicama zabilježio: Halil-aga, sin Abdulahov, stanovnik Džafer-begove mahale u kasabi Foča, svojoj kćeri Dževahiri poklonio je baštu s voćnjakom, što je na sudu registrovano.¹⁶

Hadži Zejnil-beg, sin Ahmedov, poklonio je svojoj supruzi Zlati, kćeri Osmanovoj, posjed koji se sastoji od kuće, pojate, štale, dva povrtnjaka i bašte s voćnjakom. Ugovor o poklonu registrovan je u fočanskoj sudnici 1. decembra 1871. godine.¹⁷ Svojom imovinom žena je mogla raspolagati prema vlastitom nahođenju. Mogla ju je prodati, pokloniti ili na drugi način njome raspolagati. Navedeni sidžil i o tome pruža brojne podatke.¹⁸

Zbog preglednosti, svi vakufi koji se odnose na žene, a zabilježeni su u navedenom izvoru iz 1565. g., biće pojedinačno evidentirani.¹⁹ Mada to nije primarna svrha ovog teksta, on će, između ostalog, poslužiti ne samo za potvrdu temeljnog principa islama o jednakosti svih ljudskih bića glede prava i obaveza, već i razbijanju zablude o ženi u islamu kao inferiornom biću, koja je živjela u punoj ovisnosti o svome suprugu.

¹⁵ Hafiz Abdulah Bušatlić, *Porodično i nasljedno pravo muslimana (glavne ustanove i propisi)*, Sarajevo 1926., s. 131-158. U sidžilu Fočanskog kadiluka (SFK), koji se čuva u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci (NUB), a potječe iz druge polovine devetnaestog stoljeća, sačuvani su brojni primjeri koji ilustruju ovu problematiku.

¹⁶ SFK, s. 28/d4.

¹⁷ SFK, s. 42/d2.

¹⁸ SFK, s. 17/d4, s.29/d1, 32/d1, 33/d2, 38/d1,39/d1, s. 48/d1: Kanita, Hadžera i Borija, kćeri hadži Sulejman-age Muftića, naslijedile su od umrlog oca kuću sa četiri prostorije i selamlukom (muški dio stambenog prostora), zatim još jednu kuću pored selamluka sa dvije prostorije, magaz, hambar, štal, pojatu i kapiju koja izlazi na ulicu. U Srednjoj čaršiji u kasabi Foča naslijedile su četiri dućana, zatim u okolnim selima razne vrste zemljišnih parcela. Sve su to prodale za devet hiljada groša. Kupoprodajni ugovor registrovan na sudu u Foči 27. 02. 1872. .g.

¹⁹ Istanbul, BOA, TD 625, 691-698; 705-728.

*Vakuf Đulbaše, supruge Hasana Čelebija u gradu Sarajevu.*²⁰ Uvakufila je gotov novac u iznosu 3.640 akči. Predviđeno je vakufnamom da se novac daje na pozajmicu uz dobit, tako da je godišnji prihod od navedene glavnice iznosio 364 akče. Ovaj je novac predviđen za imama mesdžida Ajas-pašinog²¹ u gradu Sarajevu. Novčani vakuf Đulbaše hanum, kao i ostalih navedenih vakifa, služio je kao kreditna institucija. Zahvaljujući sredstvima uvakufljenog novca privrednici Sarajeva i drugih naselja mogli su razvijati svoje privredne djelatnosti.

Vakuf Seldžuk hatun, supruge hamamdžije Kemala, u Sarajevu. Ona je uvakufila 3.600 akči gotovog novca, koji se uz šerijatski dopuštenu dobit davao na pozajmicu uglednim privrednicima grada.²² Godišnja dobit za navedenu sumu iznosila je 360 akči, a trošena je za učenje Kur'ana, koje je obavljao imam mesdžida Jakub-pašinog.²³

Vakuf Hanife, supruge hadži Ejnehana, u Sarajevu. Uvakufila je 3.000 akči sa godišnjom dobiti od 360 akči, što je, prema odredbi vakife, trošeno za učenje Kur'ana.²⁴

Vakuf supruge Iskendera, krojača, u Sarajevu. Ona je uvakufila 3.000 akči. Godišnja dobit za pozajmljivanje novca iznosila je 360 akči, što se, prema njenoj odredbi, trošilo za učenje Kur'ana.²⁵

²⁰ Isto, 690.

²¹ Ajas-paša je bio drugi bosanski namjesnik. Upravljao je Bosanskim sandžakom u dva navrata: 1470.-1475. i 1476.-1477. god. Prije 1477. dao je podići mesdžid koji se nalazio na lokalitetu hotela Central. U blizini mesdžida dao je sagraditi mekteb i most na rijeci Miljacka, dok je u Visokom, prije 1477. god. dao sagraditi zaviju, hamam, most i nekoliko dućana, što je predstavljalo osnovu urbanom razvoju ovog naselja, koji je u predosmansko vrijeme bio glavno gradsko naselje u Kraljevoj zemlji. Vidjeti: H. Šabanović, "Vakufnama bosanskog sandžak-bega Ajas-bega, sina Abdulhajeva, iz 1477.", *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, Sarajevo, 1985., s. 30. (dalje: Vakufname).

²² TD 625, 691.

²³ Jakub-paša, bosanski namjesnik (1490-1493), dao je sagraditi u gradu Sarajevu 1491. god., na uglu ulica Megare i Magode, mesdžid. Ovaj namjesnik je istaknuta ličnost u historiji Osmanske države. Pobjednik je hrvatske vojske na Krbavskom polju 1493., čime je teritorijalno proširio njene granice. Ovaj je mesdžid porušen 1. 3. 1936. M. Mujezinović, "Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine", knj. I - Sarajevo, 1974., 89 (dalje: M. Mujezinović, Epigrafika).

²⁴ TD 625, 694.

²⁵ Isto, 696.

Vakuf Selime hatun, supruga knezovog sina, u Sarajevu. Uvakufila je 3.000 akči gotovog novca koji se davao na pozajmicu. Godišnja dobit je iznosila 360 akči, a trošila se za učenje Kur'ana.²⁶

Vakuf Aiše hatun, kćeri Ali-vojvode, u Sarajevu. Uvakufila je 3.000 akči. Novac se davao na pozajmicu uz godišnju dobit od 360 akči, što je trošeno za učenje Kur'ana u mesdžidu Muslihudina²⁷, koji se nalazio u blizini zavije Isa-bega.

Vakuf Fatime hatun, kćeri Sinana, u gradu Sarajevu. Uvakufila je 3.600 akči gotovog novca koji se davao na pozajmicu uz godišnju dobit od 360 akči.²⁸ Prema njenoj želji, novac je trošen za učenje Kur'ana u mesdžidu njenog oca Kekeki Sinana u mahali Mehmed-bega.²⁹

Vakuf Habibe, Emiršah i Merdžan – kćeri havadže Duraka, u Sarajevu. Ove tri sestre su uvakufile tri dućana, koji su se nalazili na *Trgu Saraj*, u blizini hamama Firuz-bega. Godišnji prihod od ova tri dućana iznosio je 360 akči.³⁰ *Upraviteljica vakufa je bila Emiršah.* Dobijena sredstva su se trošila za učenje Kur'ana u mesdžidu koji je dao podići njihov otac havadže Durak.³¹

²⁶ Isto.

²⁷ Muslihudin Čekrekčija, privrednik grada Sarajeva, dao je sagraditi ovaj mesdžid prije 1526. godine. Ona i danas postoji i predstavlja najstariju potkupalnu džamiju u gradu Sarajevu. Za njeno održavanje i za održavanje mekteba, koji je podigao u blizini mesdžida, vakif je uvakufio 35.000 srebrnih akči i 61 dućan. Navedeni vakif je u gradu Visokom uvakufio zemljišnu parcelu i sagradio na njemu 21 dućan, zatim još neka sredstva za školu i most u blizini Visokog kojim je premostio obale rijeke Bosne. Više o tome vidjeti: A. Đulizarević-Simić, "Vakufnama Muslihudina Čekrekčije iz 1526. godine", *Vakufname*, s. 39-45.

²⁸ TD 625, 697.

²⁹ Ovaj je mesdžid sagrađen na Bistriku prije 1515. godine. Ubraja se među ljepše sarajevske džamije. Više o tome vidjeti: M. Mujezinović, *Epigrafika*, s. 204.

³⁰ TD 625, 698.

³¹ Mesdžid havadže Duraka podignut je na lokalitetu Baščaršije prije 1528. godine. Taj objekat postoji i danas i služi svojoj svrsi. Poznat je po imenu Baščaršijska džamija. Havadže Durak je, kako nam izvor govori, imao tri, gore navedene kćeri, zatim sina Mehmeda Čelebi, koji je dao podići mualim-hanu u blizini hamama Firduz-bega. Vidjeti: Istanbul, BBA, MM, No. 625, 698.

Vakuf Emine hatun u Sarajevu. Uvakufila je iznos od 3.600 akči, koji se davao na pozajmicu uz godišnju dobit od 360 akči.³² Ovaj je novac namijenjen imamu mesdžida hadži Pašajigita za učenje Kur'ana.³³

Vakuf supruge slastičara u Sarajevu. Ova je stanovnica Sarajeva uvakufila 3.000 gotovog novca, koji joj je donosio godišnju dobit od pozajmice u iznosu od 360 akči. Novac je namijenjen Mahmudu, sinu Mustafinom, imamu u mesdžidu Pašajigita, za učenje časnog Kur'ana.³⁴

Vakuf Šahdidar³⁵, supruge Husrev-bega.³⁶ Šahdidar, supruga najpoznatijeg bosanskog namjesnika iz 16. st., čija medresa, biblioteka, hamam i drugi vakufski objekti i danas postoje u Sarajevu i daju specifično obilježje i bogatstvo višekulturnom naslijeđu ovoga grada, je uvakufila iznos od sto hiljada srebrenih dirhema. Dala je da se u periodu između 1540.-1546. godine sagrade mesdžid i mualim-hana (primarna obrazovna institucija). Pored njih je formirana i stambena četvrt - mahala, koja je, po njoj, nosila ime Mahala Haseći Hatun.³⁷ Odredila je da se od uvakufljenog novca daje na pozajmicu uz dobit iznos od 97.000 akči, a da se od 3.000 sagradi mekteb, u kojem će djeca stjecati pouke iz Kur'ana i lijepog ponašanja.³⁸ U mualim-hanama ili mektebima muslimanska djeca stjecala su primarno obrazovanje, dok su djeca drugih konfesionalnosti svoje obrazovanje stjecali u svojim vjerskim zajednicama. U mektebima (mualim-hana) obrazovni nivo nije bio ujednačen, već je bio uvjetovan materijalnim statusom vakufa, koji je bio pokrovitelj određenom mektebu. U principu, djeca su podučavana časnom Kur'anu i lijepom odgoju, a prema mogućnostima učili su gramatiku, sintaksu i jezik.³⁹ Kao stimulativnu mjeru za učenje, vakifi su

³² TD 625, 705.

³³ Ovaj je mesdžid podignut prije 1528. godine u starom dijelu grada Sarajeva u mahali Žagrići. Pogledati: Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, Sarajevo, 1996., s. 50, (dalje, B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*).

³⁴ TD 625, 705.

³⁵ Šahdidar je bila robinja Neslišah Sultan, sestre Gazi Husrev bega, dok su ona i Husrev-beg bili unučad sultana Bajezida II.

³⁶ TD 625, 707.

³⁷ B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, 59.

³⁸ Fehim Dž. Spaho, "Vakufnama Šahdidar, supruge Gazi Husrev-bega", *Vakufname*, 76.

³⁹ Mujić M. "Vakufnama Sinan-bega, sina Bajram-age", *Vakufname*, 203. Obrazovni nivo nije

u svojim vakuf-namama određivali da se djeci u određenim danima kupuju slatkiši ili voće⁴⁰, ili je predviđano da se za svu djecu, za određene praznike, nabavi nova odjeća. Jedan vakif je odredio da se svake godine nabavi odjeća za 80 djece u mektebu i da se za tu svrhu izdvoji 10.800 akči.⁴¹ Pored redovnog učitelja, u mektebu je postojao i pomoćni učitelj, koji je djeci pomagao da nauče pređeno gradivo. Njegova plata je bila gotovo za pola manja od plate redovnog učitelja.

Već smo naglasili da je Šahdidar odredila da se suma u iznosu od devedeset sedam hiljada srebrenih dirhema daje na pozajmicu uz šerijatski dopuštenu dobit privrednicima grada: zanatlijama, trgovcima i privrednicima. Time je Šahdidar, kao i druge žene, svojim vakufom kao kreditnom institucijom pomagala privrednom razvoju grada. Prema odredbama vakufname, imam u mesdžidu trebao je da posjeduje pozitivna svojstva, da bude dobar poznavalac Šerijata i vjere. Muezzin je trebao posjedovati prijatan glas i odgovoran odnos prema poslu. Učitelj je morao poznavati temelje vjere, imati vedro raspoloženje i prijateljski odnos sa učenicima, zatim pravilno ih odgajati, a njegov pomoćnik je, također, trebao posjedovati slična svojstva. Imam mesdžida trebao je biti učitelj. Sprega između te dvije dužnosti govori o veoma dubokoj ulozi vjere u izgradnji moralnih i etičkih osobina pojedinaca.

U osmanskom obrazovnom sistemu nisu postojali razredi u današnjem smislu riječi, već su djeca sjedila u krugu oko učitelja i tako pratila i savladavala gradivo. To je tzv. halka (krug) sistem, koji je i u Bosni, kao i u cijeloj Osmanskoj državi, bio u primjeni već od 15. stoljeća. Na Zapadu se sada primjenjuje sličan sistem u Montessori i drugim pojedinim primarnim institucijama i smatra se najsavršenijom metodom edukacije djece.

Gospođa Šahdidar je u vakufnami odredila da upravnik vakufa (mutevelija) kupi neki koristan objekat (dućan, mlin, ili nešto slično) i da ga izdaje pod zakup, što bi vakufu dodatno donosilo prihode, koji bi se koristili za potrebe zajednice. Gospođa Šahdidar je uvakufila i kuću u kojoj je živjela, koja se nalazila oko ulica A. Hadžića i Hrgića. U kući je boravila do kraja života, a poslije njene smrti,

---

bio ujednačen u svim mektebima. Sve je bilo ovisno o materijalnim mogućnostima vakufa koji je bio pokrovitelj mekteba i o nadarenosti djece.

⁴⁰ *Vakufname*, s. 88

⁴¹ *Vakufname*, s. 254

trebalo je da se proda za 15.000 dirhema. Uvakufila je još jednu kuću uz mesdžid i odredila da u njoj stanuje onaj ko bude učitelj u školi i imam u mesdžidu. Ovaj mesdžid i mekteb su stradali u požaru prilikom agresije austro-ugarske vojske na Sarajevo 1697. g., kada je grad bio pretvoren u ruševine.⁴² Kasnije su ovaj mesdžid obnovili stanovnici Haseći Hatun mahale uz pomoć države, a stanovnik mahale Mehmed Memiš-aga, sin hadži-Abdulahov, sagradio je 1814. g. mekteb na mjestu ranijeg mekteba. Za njegovo održavanje uvakufio je dva dućana i bašču⁴³. Mesdžid i mekteb bili su aktivni do 1879. g.⁴⁴

Vakuf Safije hatun, kćeri Ali-čelebija, u Sarajevu. Uvakufila je 3.000 akči.⁴⁵ Godišnja dobit za navedenu sumu iznosila je 300 akči i bila je namijenjena šejhu Junusu, koji je trebao svake večeri, nakon večernje molitve, proučiti jedan dio iz Kur'ana. Bio je imam u mesdžidu Havadže Kemala.⁴⁶

Vakuf Nefise, kćeri havadže Kemala, u Sarajevu. Ona je uvakufila 2.500 akči, što je vakufu godišnje donosilo prirast od 250 akči.⁴⁷ Taj dio novca je namijenjen imamu mesdžida havadže Kemala, s tim da je trebao svaki dan učiti dio iz Kur'ana.

Vakuf gospođe Hafse, kćeri havadže Kemala, u Sarajevu. Uvakufila je sumu od 3.000 akči, što je vakufu donosilo godišnji prirast od 300 akči.⁴⁸ Taj dio novca je namijenjen šejhu Junusu, koji je za nju svake večeri trebao učiti dio

⁴² Zejnil Fajić, "Stanje sakralnih i prosvjetnih objekata u Sarajevu razorenih za vrijeme provale Eugena Savojskog", Anali GHB, knj. VII-VIII, Sarajevo, 1982. s.89-109, (dalje Z. Fajić, Stanje sakralnih objekata); Kemura S., "Sarajevske džamije i druge javne zgrade turskog doba", II dio, Sarajevo, 1913., s.357.

⁴³ Isto

⁴⁴ M. Mujezinović, *Epigrafika*, 333.

⁴⁵ TD 625, 708.

⁴⁶ Havadže Kemal je bio vjerski autoritet koji je dao sagraditi mesdžid prije 1515. god. na lokalitetu današnjeg vakufskog nebodera u ulici Ferhadiji. Mesdžid je bio poznat po imenu Ćemaluša. Postojao je sve do 1940. god. Pripadao je ljepšim arhitektonskim ostvarenjima. U blizini je bio mekteb, dvije česme i greblje, zidom ograđeno. Vidjeti: M. Mujezinović, *Epigrafika*, 183. Imao je dvojicu sinova: Mehmeda i Ibrahima i dvije kćeri: Hafsu i Nefisu, o čemu nam govori ovaj izvor.

⁴⁷ TD 625, 708.

⁴⁸ Isto.

časnog Kur'ana. Poslije njegove smrti njegova su djeca trebala izvršavati ovu dužnost.

Vakuf Kerime hatun. Godine 1552. gospođa Kerima, supruga Sinana vojvode, koji je bio u službi Gazi Husrev-bega, dala je sagraditi mesdžid na Vratniku, poznat po imenu "Džamija pod orahom" ili "Džamija Sinan-vojvode hatun".⁴⁹ I danas je aktivna. Ona je odvojila i određenu sumu novca za izgradnju mekteba, a dala je da se za nju sagradi i turbe uz džamiju. Ova dva zadnja objekta stradala su prilikom austrougarske agresije na Sarajevo 1697. godine.⁵⁰

*Dudi-bula, koja je bila učiteljica, dala je da se sagradi na lokalitetu današnjeg Mejtaša mesdžid negdje između 1528.-1540. godine.*⁵¹ Mahala u kojoj je podignut ovaj mesdžid nazivala se Mahala Dudi-Hatun. Godine 1540. ova mahala je imala 54 domaćinstva.⁵² I ova je džamija stradala 1697. g. prilikom agresije austrougarske vojske na Sarajevo, ali je ponovo obnovljena.⁵³

*Vakuf Hafze hatun u Sarajevu.*⁵⁴ Uvakufila je 4.000 akči za mesdžid i mualim-hanu hadži Idrisa u Sarajevu.

Vakuf Šahnvaz hatun u Sarajevu. Uvakufila je 4.000 akči. Dio od dobiti od pozajmice novca trebao je da se troši za plate imama i muezzina u mesdžidu hadži Idrisa.

Vakuf Ajne hatun u Sarajevu sastojao se od 3.000 akči, sa godišnjom dobiti od 360, što se, prema oporuci vakife trošilo, za učenje Kur'ana.⁵⁵

*Vakuf Đulizar hatun u Sarajevu.*⁵⁶ Uvakufila je 1.300 akči i odredila da se od prirasta godišnjeg daje plata imamu mesdžida hadži Idrisa, koji je trebao poslije jutarnje molitve da uči suru Jasin.

Vakuf Hurije hatun u Sarajevu. Uvakufila je 3.600 akči i odredila da se od prirasta vakufa daje plata imamu u mesdžidu hadži Hajdara, sina Abdulaha,

⁴⁹ B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, 58,59.

⁵⁰ M. Mujezinović, *Epigrafika*, 372.

⁵¹ Isto, 291.

⁵² B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, 55.

⁵³ Z. Fajić, "Stanje sakralnih objekata", 93.

⁵⁴ TD 625, 725.

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Isto, 726.

u mahali Sarača Ismaila. Ovaj imam je trebao učiti Kur'an za dušu Huri hatun.⁵⁷

*Hafa hatun bila je 1563. godine mutevelija vakufa mekteba u kasabi Knežina, koji je navedene godine raspolagao sumom od 21.000 akči gotovog novca.*⁵⁸

Prema navedenim historijskim podacima, u Sarajevu su u 16. st. postojale tri gradske četvrti - mahale koje su nosile imena žena osnivača vjerskih i obrazovnih institucija: Kerime, supruge Sinana-vojvode, Šahdidar, supruge Husrev-bega, i Dudi Hatun.

*Hatidža hatun, supruka Husejn-bega, sina Iljasovog, iz Višegrada uvakufila je 1558. g. za mesdžid njenog brata Oruč-age sumu od 15.016 akči.*⁵⁹ Navedena suma trebala je da se daje na pozajmicu privrednicima grada uz šerijatski dopuštenu dobit.

Mibri hatun, sestra Husejn-bega, iz Višegrada uvakufila je 1558. g. sumu od 3.000 akči. Odredila je da se suma daje na pozajmicu uz šerijatski dopuštenu dobit i da se ona troši za platu učitelju u osnovnoj školi u Višegradu, koju je dao sagraditi njen brat.⁶⁰

*Šemsa kadun, supruka Sinan-bega, hercegovačkog namjesnika, uvakufila je prije 1582. g. sumu od 80.000 akči sa namjerom da sagradi džamiju u Čajniču.*⁶¹ Zemljište na kojem je namjeravala sagraditi navedeni objekat kupio je i njoj poklonio za tu svrhu njen suprug, navedeni Sinan-beg. Ne zna se kada je umrla. Sahranjena je u turbetu svoga supruga, koje je sagrađeno u dvorištu njegove džamije. Imalo je osmougaoni oblik, zasvođen kupolom prečnika 5,15 m. Pred ulazom u turbe nalazio se drveni trijem sa klupama za sjedenje.⁶² Sinan-begovu džamiju, sagrađenu 1570. godine, Srbi su porušili u toku agresije na Bosnu i Hercegovinu (1992-1995), kao i turbe u kojem su bili sahranjeni Sinan-beg i njegova supruka Šemsa-kadun.⁶³ Za njenog života Sinan-beg je

⁵⁷ TD 625, 726.

⁵⁸ Mujić M. "Hudžet vakufa Muse čelebije", *Vakufname*, 141,142.

⁵⁹ *Vakufname*, 133.

⁶⁰ Isto.

⁶¹ Trako S. "Vakuf-nama Sinan-bega, sina Bajram-age"; *Vakufname*, 208.

⁶² M. Mujezinović, *Epigrafika*, knj. II, 69, 70.

⁶³ Muharem Omerdić, *Prilozi izučavanju genocida nad Bošnjacima (1992-1995)*, "El-Kalem", Sarajevo, 1999., 46.

svojom vakufnamom odredio da joj se dnevno na ime plate daje 30 akči, a zauzvrat ona je trebala da prouči svaki dan po sto salavata.⁶⁴ Taj novac su, prema odredbama vakufname, nakon njene smrti, trebale da uživaju njene kćeri Belkisa i Aiša, a kada one umru novac je trebao da se troši za putnike namjernike i za sirotinju.⁶⁵

Aiša hatun, supruga hadži Ibrahim-age, u kasabi Glasinac uvakufila je 8. jula 1589. g. za džamiju sumu od 100.000 akči.⁶⁶

Vakuf gospođe Bulbul u Novom Pazaru. Uvakufila je 2.000 akči, koje su se davale na pozajmicu, što je vakufu donosilo godišnji prirast od 120 akči.⁶⁷ Taj dio novca je davan kao plata onome koji je za dušu navedene gospođe učio Kur'an.

*Vakuf Gulšah hatun, kćeri Abdulaha, u Novom Pazaru. Za siromašne, dobre ljude uvakufila je kuću i dva dućana.*⁶⁸

Vakuf Devlet hatun u Novom Pazaru. Uvakufila je 2.000 akči. Novac je davan, kao i kod drugih novčanih vakufa, na pozajmicu privrednicima grada uz šerijatski dopuštenu dobit, što je vakufu donosilo godišnji prihod od 300 akči. Novac je namijenjen za učenje Kur'ana u mesdžidu silahdara Ahmed-bega.⁶⁹

Vakuf Rukije hatun, kćeri Hasana, u Novom Pazaru. Uvakufila je 2.500 akči koje su vakufu godišnje donosile dobit od 375 akči. Novac je predviđen za učenje Kur'ana.⁷⁰

*Zulejha hatun i Devlet hatun iz Novog Pazara uvakufile su po 2.000 akči.*⁷¹ Zulejha je odredila da se od dobiti od pozajmice novac troši za učenje

⁶⁴ *Vakufname*, 211.

⁶⁵ Isto.

⁶⁶ Amina Kupusović, *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, sv. III, Sarajevo, 2000., 93.

⁶⁷ TD 625, 717.

⁶⁸ Isto, 119.

⁶⁹ Ahmed-beg silahdar dao je u Novom Pazaru sagraditi mesdžid u periodu 1489.-1516. god. Dao je podići i zaviju. Vidjeti: H. Čar-Drnda, "Osnivanje Novog Pazara i njegov razvitak do kraja 15. st.", *Novopazarski zbornik*, Novi Pazar, 1984., 79, 80.

⁷⁰ TD 625, 719.

⁷¹ Isto, 718.

Kur'ana, dok je taj dio novca Devlet hanum odredila za mesdžid Silahdara Ahmed-bega.

*Vakuf Durmine hatun, kćeri Iljasa, u Novom Pazaru.*⁷² Uvakufila je 1.200 akči. Godišnji prirast od tog novca iznosio je 120 akči, koje su se davale za učenje Kur'ana.

*Vakuf gospođe Aiše hatun, kćeri Iskendera, u Novom Pazaru.*⁷³ Za učenje Kur'ana u mesdžidu svog oca Iskendera⁷⁴ uvakufila je 4.000 akči. Novac je davan na zajam uz godišnju dobit od 400 akči.

Vakuf Hatidže hatun u Novom Pazaru. Uvakufila je 1.000 akči koje su vakufu donosile godišnju dobit od 100 akči. Taj dio novca je trošen za učenje Kur'ana u mesdžidu Iskendera subaše.

Mahala sultan Fatime u kasabi Foča formirana je prije 1585. godine.⁷⁵ Ona je dala da se sagradi džamija i mekteb uz nju, na prostoru gdje je formirana navedena mahala. Titula sultan uz njeno ime govori da je sultanskog porijekla. Predanja kažu da je bila kći sultana Bajezida II (1481-1512), koja se udala za jednog člana porodice Čengića.⁷⁶ Džamija koju je dala sagraditi bila je na obali rijeke Drine i aktivno je djelovala do 1943., kada je bombardovana.

Fatima sultan dala je da se sagradi i hamam (javno kupatilo).⁷⁷ Pored džamije nalazio se i njen mezar sa nišanom, koji je popravljan 1826. i 1926. g.⁷⁸

Fatima kadun, kći Muhamed-bega, dala je prije 1585. godine da se u gradu Mostaru sagradi džamija, uz koju se razvila i nova mahala, nazvana po njenom imenu⁷⁹. Fatima je bila kći Muhamed-bega (Karađoz-bega), koji je bio visoki

⁷² Isto, 720.

⁷³ Isto.

⁷⁴ Iskender-beg je obavljao dužnost subaše u Novom Pazaru. Mesdžid je dao sagraditi u periodu 1489.-1516. Vidjeti ranije citirani rad o Novom Pazaru, s. 80.

⁷⁵ Čar-Drnda H. "Grad Foča na razmeđu dviju civilizacija", *Hercegovina* br. 15-16, Mostar, 2003, 52.

⁷⁶ M. Mujezinović, *Epigrafika*, 30.

⁷⁷ Evlija Čelebi, *Putopis*, Preveo, uvod i komentar napisao H. Šabanović, "Sarajevo Publishing", Sarajevo 1996., 408.

⁷⁸ M. Mujezinović, *Epigrafika*, 28.

⁷⁹ Opširni popis Live Herseg, Ankara, Tapu Kadastro Kuyud-i Kadime Arsivi, Tapu tahrir defteri No 8(483), Kopije u OIS TD 227,142.

sultanov dostojanstvenik i nadzornik njegovih mukata u Hercegovačkom, Kliškom i Bosanskom sandžaku.

Pošto se nije sačuvala vakufnama Fatime kadun, ne znamo šta je ona još osim džamije dala da se sagradi. Najvjerojatnije se uz džamiju nalazila početna škola za mahalsku djecu, česma, a neki historičari navode i javno kupatilo. Iz sredstava njenog vakufa kreditirani su privrednici Mostara.⁸⁰

Nefisa hatun, stanovnica Mostara, uvakufila je 8.000 akči, koje su uz jak zalog i jemstvo koristili privrednici Mostara za unapređenje svojih poslovnih aktivnosti.⁸¹

Hatidža, kći Ramadanova, stanovnica Mostara, uvakufila je novčana sredstva koja su se davala na pozajmicu privrednicima grada uz jak zalog i jemstvo. Glavnica njenog novčanog vakufa iznosila je 19. jula 1632. godine 20.000 akči.⁸²

Aiša hatun, stanovnica Mostara, imala je novčani vakuf čija je glavnica 1632. godine iznosila 9.000 akči.⁸³ Novac je davan građanima Mostara uz Šerijatom dopuštenu dobit.⁸⁴ Od njenog vakufa su posudili 1.000 akči kalajdzija Memi, sin Džafera, i Bartol, sin Nikolin, iz Lafine mahale.⁸⁵ Murat Hubjar posudio je od vakufa 1.000 akči, a kao zalog je dao svoju kuću, Murat ćurčija je posudio 3.000 akči, a kao zalog dao je kuću i vinograd. Alidžan, sin Husejnov, posudio je 2.200 akči, a kao zalog dao je kuću i vinograd.⁸⁶ Aiša, kći Ibrahim-age, bila je mutevelija očevog vakufa.⁸⁷ Taj podatak govori da je ona bila, ne samo pismena, već da je posjedovala i obrazovanje iz drugih disciplina, kako bi mogla uspješno obavljati poslove vakufa kao kreditne i humanitarne institucije.

⁸⁰ M. Mujić, *Sidžil Mostarskog kadije*, Mostar 1987. 218/84r/2, (dalje: M. Mujić, Sidžil).

⁸¹ M. Mujić, Sidžil, 230/94r/1, 94r/2, 94r/3; s. 231/94r/4, 94r/5.

⁸² M. Mujić, Sidžil, 232/96r/1.

⁸³ M. Mujić, Sidžil, 238/103v/1

⁸⁴ M. Mujić, Sidžil, 238/103v/2.

⁸⁵ M. Mujić, Sidžil, 265/122v/1. Ovdje je navedeno da je to vakuf gospođe Aiše, kćeri Ibrahim-age, (Šarića), koji je 1624. godine dao u Mostaru sagraditi jednu lijepu džamiju. Ova je porodica kroz nekoliko stoljeća obavljala ovu funkciju; H. Hasandedić, *Mostarski vakufi, i njihovi vakufi*, Mostar 2000. 81.

⁸⁶ M. Mujić, Sidžil, 239/103v/6, 103v/7, 103v/8.

⁸⁷ M. Mujić, Sidžil, 226/91r/1, s. 227/91r/4, 91r/5, 91r/6.

Druga Aiša hatun, stanovnica Mostara, uvakufila je novčana sredstva, koja su davana građanima Mostara na pozajmicu, uz Šerijatom dopuštenu dobit. U aprilu 1632. godine *glavnica njenog novčanog vakufa iznosila je 21.000 akči*.⁸⁸ Pošto se vakufnama ni u ovom slučaju nije sačuvala, nije poznato šta je glavna svrha uvakufljenog novca. Neosporno je da je on u svojstvu kreditne institucije pozitivno djelovao na privredni i duhovni razvoj Mostara i njegovih stanovnika.

Kamer hatun, stanovnica Mostara, imala je marta 1632. godine novčani vakuf u iznosu 14.000 akči.⁸⁹ Sredstva vakufa koristili su Mostarci za svoje potrebe uz siguran zalog i jemstvo.⁹⁰

Huma hatun, stanovnica Mostara uvakufila, je 8.000 akči, koje su posuđivali građani Mostara uz Šerijatom dopuštenu dobit.⁹¹

Safija hatun, stanovnica Mostara, uvakufila je sumu od 18.000 akči.⁹² Ni njena vakufnama se nije sačuvala, pa se ne može utvrditi glavna svrha uvakufljenih sredstava. Služio je kao kreditna institucija i kao takav imao pozitivnu ulogu u razvoju Mostara i u životu njegovih stanovnika.

Rejhana, stanovnica Mostara, imala je 1632. godine novčani vakuf. Nije poznata visina njegove glavnice. Znamo da je od ovog vakufa Luka iz sela Biograca posudio 2.000 akči.⁹³

Aiša, kći hadži Ahmeda, stanovnica mahale Hadži Bali u Mostaru, 1646. godine odredila je u svojoj vakufnama da se dio sredstava koje je ona uvakufila troši za izdržavanje siromašnih studenata u medresi Muhamed-bega (Karadoz-bega), zatim je odredila da se iz vakufskih prihoda nabave pokrivači i ogrijev za svaku sobu u zimskom periodu.⁹⁴

⁸⁸ M. Mujić, Sidžil, 251/113v/1.

⁸⁹ M. Mujić, Sidžil, 262/119r/1.

⁹⁰ M. Mujić, Sidžil, 262/119r/2, 119r/3, 119r/4, 119r/5.

⁹¹ M. Mujić, Sidžil, 251/113r/1, 113r/2, 252/113v/4, 113v/5, 113v/6, 113r/7, 113v/8.

⁹² M. Mujić, Sidžil, 263/121r/1, 121r/2, 121r/3, 121r/4, 121r/5, 121r/6.

⁹³ M. Mujić, Sidžil, 266/123v/1.

⁹⁴ Fehim Nametak, "Vakuf-nama Aiše, kćeri hadži Ahmeda iz Mostara", *POF 44-45*, Sarajevo, 1996., 363, 364.

U popisu Kliškog sandžaka iz 1586. godine nalazi se podatak da Esma, kći Iljasova, uživa jednu baštinu i preuzima na sebe obavezu glavnog člana porodice.⁹⁵

Aiša, Huma, Fatima, Sajma i Šahnisa, kćeri Hasan-bega, sina Malkoč-bega, vojnog zapovjednika (mir-i alay) Kliškog sandžaka, uživale su u nahijama Obrovac i Kupres u Kliškom sandžaku određene zemljišne parcele.⁹⁶ U socijalnom smislu one su pripadale višim društvenim kategorijama. Ovo nisu bili jedini posjedi koji su im omogućavali egzistenciju. Posjedovanje ovakvih nekretnina omogućavalo im je slobodu akcije na humanitarnom planu. Sve su one imale i svoje vakufe, posredstvom kojih su iskazivale solidarnost na nivou društvene zajednice.

Navedeni izvorni podaci govore da je žena osmanske Bosne bila veoma aktivna u ukupnom društvenom miljeu, tj. u javnoj sferi života.

Iz prethodnog izlaganja vidjeli smo da je gospođa Aiša, kći Ibrahim-age Šarića, bila upravnica očevo vakufa. Ona, ne samo da je bila pismena, već je morala posjedovati i obrazovanje iz matematike, privrede i drugih znanosti da bi se mogla aktivno nositi s obavezama koje je vakuf kao kreditna i humanitarna institucija nametao. U osmanskom društvenom sistemu postojale su žene pjesnikinje koje su pisale na bosanskom jeziku arapskim pismom ili na jednom od orijentalnih jezika: arapskom, perzijskom ili turskom. Njihov broj još nije poznat, jer ni književni fond Bošnjaka iz perioda kada su ovi jezici i arapsko pismo bili kulturni i duhovni izraz nisu još dovoljno izučeni. K tomu treba dodati i činjenicu da su rukom pisana djela bošnjačkih autora dobrim dijelom svjesno uništavana u neprijateljskim aktivnostima protiv Bošnjaka.

Umihana Čuvidina rođena je u Sarajevu na Hridu oko 1794., a umrla u Sarajevu oko 1870. godine. Njena porodica Čuvide bavili su se aščijskim, a kasnije bostandžijskim zanatom. U svoje pjesme ona je utkala najtananije niti svojih osjećanja. Njene su pjesme bile popularne, čak su se po mahalama pjevale. Profesor Muhsin Rizvić je primijetio da se njena poezija po stilskim kvalitetima ne razlikuje od narodne epsko-lirske pjesme, koja joj je bila uzor.⁹⁷

⁹⁵ Istanbul, BOA, TD br. 622, Kopije u OIS br. 228, 8.

⁹⁶ Fazileta Hafizović, *Stanovništvo Kliškog sandžaka od njegovog osnivanja do Kandijskog rata*, (rad u rukopisu), Nahije Kupres i Obrovac.

⁹⁷ Isaković A., *Biserje, Antologija muslimanske književnosti*, "Otokar Keršovani", Opatija, 1990., 257-260.

Druga poznata pjesnikinja iz devetnaestog stoljeća je Habiba Stočević, rođena u Stocu, u kome je i odrasla, 1845. godine. Nakon pogibije njenog oca Ali-paše Stočevića, njena porodica se preselila u Sarajevo, a zatim u Istanbul. Tu je izučavala nauke. Kažu da je napisala kompletan divan i da je u književnosti zauzimala istaknuto mjesto. Umrkla je u Istanbulu 1890. godine.⁹⁸

U skladu s islamskim odredbama, obrazovanje i muške i ženske djece bilo je veoma poželjno, jer znanje proširuje vidike i liječi dušu.

O pismenosti u to vrijeme govori podatak da su osnovnim obrazovanjem bila obuhvaćena sva mahalska djeca, koja su u mektebima učila Kur'an u skladu s normama pravilnog izgovora i recitovanja. U izvornim tekstovima postoje zapisi o pismenim ženama tog vremena. *Ilustrativan primjer je Emina, kći Mustafe Čelebija iz mahale Žabljak u gradu Sarajevu, koja je 20. decembra. 1764. godine svojeručno prepisala Kur'an.*⁹⁹

Neumorni pregatelj Sejfudin Kemura je, tragom izvora iz 19. stoljeća koji se čuvaju u sidžilima vakufnama u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, objavio podatke o vakufima, zahvaljujući kojima su sagrađene džamije, mektebi, medrese, česme, sebilji i drugi objekti islamske arhitekture u Sarajevu. Zahvaljujući njegovom pregalaštvu i objavljenom radu, u situaciji smo da vidimo da su žene osmanske Bosne tokom minulih stoljeća ravnopravno s muškarcima aktivno učestvovala u svim oblicima društvenog života. Njen angažman je bio veoma značajan ne samo u izgradnji društveno potrebnih objekata, u izgradnji svijesti o njihovom značaju već i u humanitarnim akcijama koje su ublažavale životne nevolje društvene zajednice.

*Fatima Kanita, kći Mehmeda Sejvida ef. Hajri-zade (Hajrić), supruga Mustafa-paše Babića, stanovnica Čekrekči Muslihudinove mahale u Sarajevu, obnovila je Timurhanovu džamiju u Berkuši u Sarajevu, kada se ona zbog dotrajalosti 1857. godine srušila.*¹⁰⁰ Fatima hatun je iz svojih posjeda izdvojila i uvakufila 1848. godine jednu vodenicu za potrebe Medrese Sim-zade Abdul-

⁹⁸ Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Sarajevo, 1912., s. 158, 159 (dalje: S. Bašagić, Bošnjaci i Hercegovci).

⁹⁹ Ždralović M., *Prepisivači djela u arabičkim rukopisima, II*, Svjetlost Sarajevo, Sarajevo, 1988., s. 193

¹⁰⁰ Sejfudin Kemura, *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe*, Sarajevo 1913., I dio, s. 46. (dalje: S. Kemura, Sarajevske javne zgrade).

kerima u Sarajevu.¹⁰¹ Naime, odredila je da se iz prihoda spomenute vodenice muderisu medrese isplaćuje na ime plate 25 groša mjesečno, a učenicima medrese da se daje po 10 groša.¹⁰² Fatima hatun je održavala svojim sredstvima česmu i njen vodovod u mahali SAGR hadži Ali, a dala je i da se napravi kaldrma (popločan prostor) oko nje.¹⁰³

Za gore navedenu medresu Fatima Dudija, kći Hasan-age Pehlivana, stanovnica Careve mahale u Sarajevu, uvakufila je 1830. g. dvije kuće koje je posjedovala, sa baštama i dodatnim dvorišnim prostorijama. Odredila je da se od prihoda tih kuća učenicima medrese za određenu sumu kupuje hrana.¹⁰⁴ Ista gospođa je za potrebe džamije Čoban Hasan vojvode, koja je sagrađena 1552. g. uvakufila jedan han (zgrada današnjeg hotelskog tipa koja je služila za smještaj putnika i njihovih konja) i pojatu u kojoj je bilo smješteno sijeno za ishranu konja.¹⁰⁵

Šemsa hatun, kći Mustafa-paše Babića, a supruga Nurudin-bega Šerifovića, dala je da se obnovi *turbe Šaban-dede*. Ovaj derviš je poginuo u agresiji austrougarske vojske na Sarajevo 1697. godine, južno od "Jediler" turbeta.¹⁰⁶ Tu je napravljeno drveno turbe, koje je vremenom stradalo, pa ga je spomenuta gospođa ponovo obnovila.

Dudija hatun je 1812. g. uvakufila svoju baštu i od prihoda vakufa davala platu muezzinu hadži Ahmedove džamije.¹⁰⁷

*Naila, kći Ahmed-agina, iz Ajas-pašine mahale uvakufila je 1848. g. za Bakir-babinu džamiju na At mejdanu 3.000 groša, zatim dio dućana, magaze i mlina.*¹⁰⁸

¹⁰¹ Ova se medresa nalazila na obali rijeke Miljacke, ispod mosta pod Bendbašom. Bila je dugačka 18m, a široka 8. Imala je devet prostorija na donjem spratu i predavaonicu, a na gornjem spratu bila je jedna prostorija za muderisa, jedna za klanjanje i jedna za odmor i pijenje kafe. Navedeno djelo, 91.

¹⁰² S. Kemura, *Sarajevske javne zgrade*, 99, 100.

¹⁰³ Isto, 100.

¹⁰⁴ Isto.

¹⁰⁵ S. Kemura, *Sarajevske javne zgrade*, 193.

¹⁰⁶ Isto, 39,40.

¹⁰⁷ Isto, 129.

¹⁰⁸ Isto, 172.

Sabiha, kći Durakova, uvakufila je 1762. g. za mesdžid Ojnadži-zade hadži Ibrahim, koji je sagrađen 1591. g. jedan dućan. I ovaj mesdžid je u toku austrougarske agresije na Sarajevo 1697. g. izgorio, ali je kasnije obnovljen zahvaljujući naporima pojedinaca.¹⁰⁹

*Hadži Fatima, kći hadži Jusufa, koja je bila stanovnica hadži Hasanove mahale (danas Logavijina) obnovila je hadži Turhanov mesdžid na Soukbunaru iz 1558. g., koji je izgorio prilikom agresije austrougarske vojske 1697. g.¹¹⁰ Pri tome je za njegovo trajno održavanje uvakufila 1774. g. dućan i magazu. U dvorištu džamije bilo je *turbe Džebar-dede*, koje je, također, prilikom okupacije izgorjelo, ali ga je obnovio hadži Ahmed-beg Hrasnica.*

Prema vakufnami Sejide hatun, kćeri Atmadžine, stanovnice Skender-pašine mahale, ona je 1566. g. izdvojila od svog novca sumu u iznosu od 3.600 akči za platu hatibu u Ali-pašinoj džamiji.¹¹¹ Džamija, koju je budimski namjesnik Ali-paša dao sagraditi 1561. g. i danas postoji, iako je tokom viševjekovnog postojanja doživljavala stradanja i nekoliko popravaka.¹¹²

Prema podacima vakufname Hatidže, kćeri Osman efendije, iz 1792. godine, stanovnice Oruč Pehlivanove mahale, ona je dio svog zemljišnog posjeda uvakufila i odredila da se od prihoda uvakufljenog zemljišta isplaćuje plata džamijskim službenicima Oruč Pehlivanovog mesdžida¹¹³, vrši popravak navedenog mesdžida i nabavlja prostirka u njemu.¹¹⁴

Hanifa, kći Mehmedova, stanovnica mahale hadži Idrisa, izdvojila je 1834. g. od svog imetka jedan dućan i magazu. Odredila je da se oni daju pod najam, a od prihoda da se popravlja česma i vodovod koji se nalaze u blizini dućana.¹¹⁵

¹⁰⁹ Isto, 186-189.

¹¹⁰ Isto, 205-208.

¹¹¹ Isto, 220, 221.

¹¹² B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, 62.

¹¹³ Mesdžid je sagrađen poslije 1565. g. vidi: Mujezinović, s. 456. Godine 1697. prilikom agresije austrougarske vojske na Sarajevo izgorio je i ovaj mesdžid i u njemu mujezin. Mesdžid je kasnije popravljen i postojao je sve do 1879.

¹¹⁴ Isto, 245.

¹¹⁵ Isto, 266-268.

Merjem hatun, kći Osman efendije, koji je držao naučna predavanja u Ali-pašinoj džamiji, uvakufila je 1768. g. 130 groša za osvjetljenje ove džamije.¹¹⁶

Za istu svrhu uvakufila je 600 groša Aiša hatun, kći hadži-Mehmeda efendije Skopljaka. Odredila je da se od tog novca daje i plata hatibu u Ali-pašinoj mahali.¹¹⁷

Muntaha hatun, kći Mehmeda Memišaha, uvakufila je jedan od svojih dućana i odredila da se od prihoda daje plata učaču Kur'ana u Kalin hadži Alijinoj džamiji.¹¹⁸

Hadži Alija hatun, kći Mustafa-age Morića, uvakufila je za potrebe navedene džamije 1867. godine kuću sa osam prostorija.¹¹⁹

Atija hatun, kći Mustafa-age Morića, stanovnica Careve mahale u Sarajevu, potaknuta Vjerovjesnikovom rečenicom da je "sve prolazno i podložno zaboravu osim troje: nauka kojom se ljudi koriste, dobro dijete i trajno dobročinstvo", uvakufila je jedan dućan sa magazom i manji dućan koji se nalazio u *Krojačkoj čaršiji* i dio drugog dućana koji se nalazio u *Malom bezistanu*. Odredila je da se od prihoda daje plata muderisu koji bude držao predavanja u Muhsin-zade Abdulah-pašinoj džamiji, da se daje plata džamijskim službenicima, a ostatak da se troši za popravak spomenute džamije.¹²⁰

Umihana hatun, kći Mustafina, stanovnica Oruč Pehlivanove mahale, uvakufila je jednu baštu za dobrotvorne svrhe i za neke potrebe Oruč Pehlivanove džamije.¹²¹

Hadži Fatima, kći hadži Jusuf-age, stanovnica Oruč Pehlivanove mahale u Sarajevu, za osvjetljenje džamije Ferhadije uvakufila je jedan dućan.¹²²

¹¹⁶ Isto, 273.

¹¹⁷ Isto, s. 277, 278.

¹¹⁸ Isto, 302.

¹¹⁹ Isto, s. 303.

¹²⁰ Isto, s. 311,312.

¹²¹ Isto, s. 312

¹²² Isto, 326,327. Ferhad-beg, potomak srednjovjekovne porodice Vukovića-Desisalića, sagradio je džamiju 1561. godine. Pored džamije podigao je mekteb, česmu i imaret. Do danas se sačuvala samo džamija i uz nju manje greblje. Vidjeti, B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, 60. I danas se taj dio zove Ferhadija. Poznati sarajevski ljetopisac Mula Mustafa Bašeskija bilježi u svom ljetopisu da je 1757. g. postao mualim u mektebu u blizini Ferhadije džamije, vidi: Mula Mustafa Bašeskija, *Ljetopis*, preveo sa turskog, komentar i bilješke napisao M. Mujezinović,

Fatima, kći Mustafa-age iz Stoca, dala je 1814. g. uvakufiti jedan mlin koji je ona punopravno uživala u kasabi Stolac i odredila je da se od prihoda mlina, koji se trebao davati pod najam, daju plate onima koji budu učili Kur'an za navedenu dobročiniteljku i njene roditelje.¹²³

Umkulsum, kći Osman-age Maločića, stanovnica mahale Podgrad u kasabi Stolac, uvakufila je 1876. g. četiri hiljade groša. Odredila je da se navedeni novac daje na pozajmicu uz šerijatski dopuštenu dobit, a da se prihod od toga troši za učenje časnog Kur'ana u određenim danima i noćima za dušu njenog sina hadži Abdije, za njenog supruga Muharem-age, brata Saliha i njenih roditelja. Zatim da se u danima časnog ramazana kupuje hljeb siromašnim stanovnicima Stoca.¹²⁴ Također je odredila da se, u slučaju promjene stanja vakufa tokom vremena, sredstva troše samo za siromašne građane Stoca.

Fatima, kći Salih-bega, stanovnica Stoca, uvakufila je 1823. g. svoju kuću, a za upraviteljicu vakufa na sudu je odredila svoju kći Umihanu.¹²⁵ Također je odredila da se kuća daje pod najam, a prihodi da se troše za učenje Kur'ana za njenu dušu, duše njenih roditelja, njenog supruga i djece.

Merjem, kći Mustafina, stanovnica grada Stoca, uvakufila je u dobrotvorne svrhe kuću. Svoj vakuf je legalizovala na sudu 1858. g.¹²⁶ Odredila je da se kuća daje pod kiriju, a da se prihodi troše za učenje časnog Kur'ana za njenu dušu, te za paljenje svijeće.

Mulkija, kći Ali-bega Mustafagića, stanovnica kasabe Stolac, legalizovala je svoj vakuf na sudu u stolačkoj sudnici 1850. g.¹²⁷ Za dobrotvorne svrhe uvakufila je jednu trgovačku radnju koju je naslijedila od svog umrlog supruga, jednu kuću i dio bašte pored rijeke Bregave. Odredila je da se navedene nekretnine daju pod najam a da se prihodi troše na popravke objekata, plate učačima Kur'ana i upravicima vakufa.

Sarajevo Publishing", Sarajevo, 1997., 40; (dalje: Bašeskija, Ljetopis). Zgrada mekteba što ju je dao sagraditi Ferhad-beg sve do 1879. g.

¹²³ Zbirka stolačkih vakufnama koje se nalaze u sidžilima u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu. Ovu zbirku stolačkih vakufnama uradile su: Hafizović Fazileta, Kupusović Amina i Čar-Drnda Hatidža, rad u rukopisu, vakuf-nama br. 4.

¹²⁴ Navedena zbirka, vakufnama br. 7.

¹²⁵ Navedena zbirka, vakufnama br. 8.

¹²⁶ Navedena zbirka, vakufnama br. 11.

¹²⁷ Navedena zbirka, vakufnama br. 12.

Nazifa, kći Halil-bega Milavića, legalizovala je svoj vakuf na sudnici u Stocu 1879. g. *Ona je uvakufila mlin* koji je dobila u nasljedstvo i odredila je da se mlin daje pod najam, a da se prihodi troše za potrebne popravke mlina i za one koji za njenu dušu i duše njenih roditelja budu učili Kur'an u određenim danima i mjesecima. Također je odredila da se za njenu dušu i duše njenih roditelja iz navedenih prihoda pali svijeća u određenim noćima. Ostatak je trebao da se daje za plate upravicima vakufa.¹²⁸

Iz gore navedenih zabilješki uočavamo da su neke žene uz svoja imena nosile i naznaku hadži, što znači da su one išle u Meku da obave svoju vjersku dužnost. Putovanje je u to vrijeme trajalo danima i mjesecima, pa su žene bile u situaciji da upoznaju nove svjetove i šire svoje vidike.¹²⁹ Svoja nova saznanja i iskustva prenosile su u svoju sredinu i djelovale su i kao ambasadori novih krajeva koje su u toku svog putovanja upoznavale.

Žena muslimanka je ponekad aktivno djelovala i na određene društvene pojave u svojoj sredini. U prvoj polovini 17. stoljeća u okolini Banje Luke jedna grupa razbojnika je narušavala mir i sigurnost stanovnika u toj mjeri da je sam namjesnik Salih-paša organizovao vojnu službu za njihovo hvatanje. Kada je tzv. Deli Ibrahim sa svojim četama napokon, nakon više godina djelovanja, uhvaćen, ispostavilo se da je to bila žena čije je ime bilo Rabija. Ne zna se šta je bio suštinski uzrok da se ona pobunila protiv legalne vlasti, organizovala otpor, i sa svojim četama djelovala nekoliko godina. Uzrok je morao biti socijalne prirode. Iako je od njenih akcija najviše stradavalo stanovništvo, putnici i trgovci, ona je zanimljiva historijska pojava, kakvu rijetko srećemo u historiji. Kada je uhvaćena, Salih-paša je dao da se javno objesi.¹³⁰

Bašeskija navodi da se 1770. g. u dvorištu Begove džamije pod lipom okupila grupa žena i pozvala mještane da zajedno protestuju protiv loše ekonomske situacije u gradu, koja je izazvana na vještački način. Tražile su da

¹²⁸ Navedena zbirka, vakufnama br. 13.

¹²⁹ O tome vidjeti: Hadži Jusuf Livnjak, *Odazivam Ti se, Bože, putopis sa hadža 1615. godine*, preveo M. Mujezinović, Sarajevo 1981.; Suraiya Faroqhi, *Hacilar ve sultanlar Osmanlı döneminde Hac 1517-1638*, Istanbul 1995.

¹³⁰ S. Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1900., 67; (dalje: *Kratka uputa*).

upravnici grada postave red i poredak, pa je na kraju i udovoljeno njihovim zahtjevima.¹³¹

Žena je imala pravo da se suprotstavi nepravdi i sama se obrati sudu i zatraži pravdu. Kada je jedan mladić oteo jednu djevojku u Sarajevu, stavio na konja i odveo svojoj kući s namjerom da se njome oženi, djevojka je nakon dva dana došla u sudnicu i izjavila da se ne želi udati za navedenog i spasila se na taj način što je otišla svojoj kući. Otmičar je pobjegao, inače bi zbog učinjenog prijestupa bio ubijen.¹³²

U gradu je jedan odmetnik pokušao nasilno da zavede jednu ženu. Ona je uspjela pobjeći i obratiti se kadiji. Zbog toga se u mahkemi sastalo visoko vijeće da izvrši pravnu sankciju nad prestupnikom.¹³³

Elezović Gliša navodi da je solunskom begu upućena sultanska naredba da se u Istanbul pošalje osoba koja je otela djevojku, da bi bila zaslužno kažnjena.¹³⁴

Također se šalje naredba kadiji Silivrije da se Mustafa, sin Abdulahov, koji je tukao svoju suprugu, uputi u Istanbul da bi mu se za učinjeni prestup izrekla kazna.¹³⁵

Žena muslimanka često je učestvovala u odbrani svoje domovine od stranih nasrtaja. Kada je 1878. godine Austro-Ugarska po drugi put izvršila agresiju na Bosnu i Sarajevo, veoma hrabro su se borile i žene. General Filipović je u svom izvještaju o zauzimanju Sarajeva pisao caru Franji Josipu: *“Tu se otvori borba, jedna od onih koja se kao najgroznija zamisliti može. Iz svake kuće, iz svakog prozora, iz svake pukotine na vratima pucano je na naše čete; štaviše i same žene učestvovala su u tome...”*¹³⁶ Kreševljaković navodi nekoliko žena za koje je pouzdano znao da su učestvovala u ovom otporu. To su bile: *Habiba Agić, koja je oružjem branila svoj dom i svoj grad, djevojka Dreka, također, Sevdija Handžić, Habiba Bulbulović, rođena Kalaba, i Nura Hadžiomerović,*

¹³¹ Bašeskija, *Ljetopis*, 97.

¹³² Isto, 192.

¹³³ Bašeskija, 234.

¹³⁴ Gliša Elezović, *Iz Carigradskih turskih arhiva Muhimme defteri*, Beograd, 1950., 95, dokumenat (d)485.

¹³⁵ Isto, s. 174, d. 158.

¹³⁶ Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela IV*, “Veselin Masleša” Sarajevo, 1991., s.113.

rođena Mulić, pucale su iz svojih kuća na neprijateljske vojnike. Kada Praljević, preobučena u muško odijelo, nosila je municiju na Bakije (dio Sarajeva), a istu službu je vršila i Fata Hadžiavdića. Fatima Pandur i Melećija nosile su oružje na Goricu). Isti su posao obavljale djevojke iz Balibegovice: Fatima Džipa, Arifa Džipa, Nura Murga, Hasnija Pita i Paša Agamehina. One su municiju nosile iz Kšle na Brajkovac. Ranjenicima su rane zavijale i vodu nosile na Bakije: Nura Porča, sestre Pašana i Alija Koredžija i Fata Hadži Jusufova. Mehlem je pravila i ranjenike liječila Hafa Berberajić, koja je doživjela rijetku starost od 105. godina.¹³⁷ U ovom ratu austrijski vojnici bili su veoma brutalni i surovi, tako da nakon pada Sarajeva, neke žene nikad više nisu izlazile iz svojih kuća da ne bi srele na ulici te okrutne ljude koji su se u njihovom gradu ugnijezdili. Neke su pred smrt odredile da im ni mrtvo tijelo ne nose pred džamiju, već da ih od kuće nose ravno na greblje.¹³⁸

Kako je porodica osnovna i najbitnija ćelija svakog društva, osmanska država je pravnim instrumentima vodila brigu o njenoj zaštiti. U slučaju očeve smrti, sud je najčešće za staratelja djeci određivao njihovu majku, koja bi na sudu preuzimala na sebe obavezu da do punoljetstva djeteta odgovorno vodi brigu o odgoju, obrazovanju i o nasljedstvu koje je djeci ostalo iza smrti njihova oca. U konkretnom slučaju sud bi prilikom imenovanja starateljice određivao i visinu alimentacije iz zaostavštine umrlog oca, a koju bi starateljica dnevno trošila za potrebe djece. Brojni slučajevi ovakve problematike zabilježeni su u dokumentima sidžila Fočanskog kadiluka.¹³⁹

U skladu sa islamskim pravnim sistemom brak je privatno-pravni ugovor dviju odraslih osoba. Njegovi protagonisti su ljudska bića sa svim vrlinama i nedostacima, pa je i sukob među njima moguć. Zbog toga je islamsko pravo dopuštalo i instituciju razvoda, mada je, u načelu, to djelo bilo neomiljeno, izuzev u opravdanim slučajevima.¹⁴⁰ Bračnu vezu su mogla raskinuti oba partnera ili se bračna veza mogla raskinuti sporazumno.¹⁴¹ Nakon razvoda

¹³⁷ Isto, 113,114.

¹³⁸ Isto, s.114.

¹³⁹ NUB, SFK, s. 11/d5, s. 19/d1, s. 19/d2, s. 19/d4, s. 20/d1, s. 20/d2, s. 21/d2, s. 21/d4, s. 25/d1 i brojni drugi.

¹⁴⁰ Prema hadisu to je Allahu najneprijatnije dopušteno djelo.

¹⁴¹ A. Bušatlić, *Nasljedno pravo*, 50-69.

žena je od bivšeg supruga dobijala mehr muedžel (novčani iznos koji je supruga dobijala prilikom razvoda ili smrti svog supruga)¹⁴², koji su njih dvoje sporazumno odredili prilikom sklapanja braka. Kada se gospođa Umkulsum, kći Abdulahova, stanovnica kasabe Foča, razvela od Saliha, jer njihov zajednički život nije bio harmoničan, njen bivši suprug joj nije bio isplatio mehr muedžel a ni alimentaciju za period čekanja¹⁴³, pa se ona zbog povrede svojih prava obratila sudu.

Navedene ženske ličnosti samo su mali dio iz plejade žena čije je aktivnosti zabilježila lokalna historija. Ona je zabilježila da su ove žene iza sebe ostavile prosvjetne i obrazovne institucije, te čitav niz prosperitetnih zadužbina. Sve su to orijentiri u sagledavanju društvenog i kulturnog identiteta žene muslimanke u osmanskoj Bosni i široj islamskoj zajednici.

U promijenjenim historijskim okolnostima, kada je Šerijat prestao važiti kao pozitivni pravni sistem, žena muslimanka doživljava transformaciju svoga bića. Postepeno ona napušta svoje ranije okruženje i ulazi u životnu borbu, ne samo za svoju egzistenciju, već i za egzistenciju svoje djece, drugih članova svoje porodice, pa često i svog supruga. Međutim, nove obaveze nisu joj dokidale niti, pak, mogle dokinuti njene Bogom stvorene sposobnosti društvene reprodukcije i angažmana u vezi s tim. Tako je ona došla u situaciju da potisne sebe u okrutnoj borbi za opstanak ili, pak, da zanemari svoju primarnu ulogu.

Literatura:

- Istanbul, Bašbakanlik Osmanli Arsivi, *Tapu defter no. 625*.
- Maksim Svara, *Emancipacija muslimanke u svijetu i kod nas*, Sarajevo, 1932., s. 44 "Zulejka, kći hazreti Alije, bratića pejgamberova, u vrijeme ashaba bila je najobrazovanija žena svog plemena. U svojoj kući je primala otkrivena pjesnike i učenjake i upuštala se sa njima u debatu. Već tada su žene hlabro ratovale rame uz rame sa muškarcima, naravno otkrivene. Nesiba Um Umare, učestvujući u bici na Uhudu, spasila je život pejgamberu, koji joj je cio svoj život ostao zahvalan. Na arapskim sveučilištima u Bagdadu, Kordovi i Toledu predavale su žene odraslim muškarcima. Mnoge od njih su bile tako lijepe da su im pjesnici pjevali pjesme. U to vrijeme islamski univerziteti su bili na daleko višem

¹⁴² Isto, 23-32.

¹⁴³ Period čekanja žene nakon rastave sa suprugom iznosio je tri mjeseca, da se može ustanoviti da li je supruga ostala u drugom stanju. Za to vrijeme žena je imala pravo na potpunu opskrbu od strane njenog supruga, više o tome vidjeti: navedeno djelo, 72-74.

nivou nego u zapadnih naroda. Mogla bi se nabrojati brojna imena istaknutih žena, koje su u javnom i naučnom životu islamskih zemalja i naroda igrale veliku ulogu. Žena je trebalo da bude saveznica mužu u moralnom i materijalnom životu, kako je to Božiji poslanik želio. s. 63 Emancipacija muslimanke, kao i njenih sestara drugih vjera postaće samo pitanje kratkog vremena, jer će ono morati biti rješeno bezuvjetno, silom stvorenih činjenica, kao posljedica naših savremenih društvenih odnosa i potreba.

- Kupusović A., *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. g.* Sarajevo, 2000.
- Istanbul, Basbakanlik Osmanli Arsivi, *Tapu Defter br. 625*
- Bušatlić Hafiz Abdulah, *Porodično i nasljedno pravo muslimana*, "Islamska dionička štamparija u Sarajevu", Sarajevo, 1926.
- Šejh Kemura S., *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turskog doba*, Separat, Sarajevo, 1913.
- Mula Mustafa Bašeskija, *Ljetopis (1746-1804)* (Prevod sa turskog, uvod i komentar Mujezinović M.), Biblioteka "Kulturno nasljeđe", Sarajevo Publishing, 1997.
- *Sidžil Tešanjskog kadiluka iz 1746. g.* Prevod u rukopisu u Orijentalnom institutu u Sarajevu.
- *Sidžil Fočanskog kadiluka iz druge polovine 19. st.* Nalazi se u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci u Sarajevu, kopija sidžila nalazi se u Orijentalnom institutu u Sarajevu.
- Bejtić, A., *Lični i kućni komfor u Bosni i Hercegovini XVIII vijeka*, Jugoslavenski istorijski časopis 3-4 (1974), s. 147-166.
- Dr. Muhamed Ali el-Hašimi, *Ličnost žene muslimanke*, Sarajevo, 1998.
- Women on the move, contemporary changes in family and society (UNESCO) Women in a world perspective. Printed in France, 1984.
- Prava žena (Rights of women), Odabrani međunarodni dokumenti (Selected international documents) Sarajevo, 1997.
- Prava žena (Rights of women), Odabrani međunarodni dokumenti (Selected international documents), Sarajevo, 1999.
- Elen Kej, *Ženski pokret*, Beograd-Sarajevo, 1923.
- Dr. Jusuf El-Kardawi, *Žene pravovjerne*, Tuzla, 1997.
- Safijja hanum-Sofija Pletikosić, *Polemika o emancipaciji žene - u obranu muslimanskog ženskinja*, Opatija, 1911.
- Patel Ismail Adam, *Islam opredjeljenje mislećih žena* (prevod sa engleskog Jahić A.), "El-Kalem", Sarajevo, 2003.
- Ihsanoglu E., *Zapad i Islam ka dijalogu*, (prevod sa engleskog Karić E., Alibašić A.) "El-Kalem", Sarajevo, 2001.
- Kreševljaković H, *Izabrana djela IV* "Prilozi za politički istoriju Bosne i Hercegovine u 18 i 19. stoljeću," "Veselin Masleša", Sarajevo, 1991.
- Elezović G., *Iz carigradskih turskih arhiva*, Muhimme defteri, Beograd, 1950.

Hatidža Čar-Drnda

SOCIAL AND LEGAL POSITION
OF MUSLIM WOMEN IN OTTOMAN BOSNIA

Summary

The purpose of this paper is to use original ottoman documents to present the social and legal position of Moslem women in Ottoman Bosnia, when they were treated as subjects of law pursuant to the Shari'a legal system. The original sources indicate that women in Ottoman Bosnia had the right to dispose of their private property, which they were not obliged to use for the needs of their families, as this obligation was borne by the husband, in compliance with Shari'a law. They could – and often did – endow her property to the community: to build institutions needed by the community, to boost economic development, to build the spiritual ambience of their communities. Local history notes that women of Ottoman Bosnia left behind educational institutions, literary works and a host of prosperous endowments.